

Гурбанська С.О.
Національний педагогічний
університет імені М.П.Драгоманова

СПЕЦИФІКА ВІДОБРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ У СТІЙКИХ ВИСЛОВЛЮВАННЯХ

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. Поняття “картини світу” на сьогодні залишається одним із найактуальніших [10, 12] і передусім як предмет комплексного вивчення з другої половини ХХ століття [13, 10-15]. Ведуться спроби визначити й розкрити його зміст [10], характеризуються особливості [2] й форми існування [7]. Картина світу, на думку Ю.М.Караулова, є основою всіх актів світосприйняття [7, 13-23] та допомагає здійснити побудову суб'єктивних образів об'єктивних ситуацій [2, 13-20]. Картина світу складається з уявлень [8] та понятійних категорій [10], існує у предметній і пізнавальній діяльності людини [11], в процесі пізнання людиною світу завдяки власним спостереженням й ознайомленню з думками інших [15].

Картину світу, вважає Д. В. Ужченко, формує характер відображення у мові концептуальної картини світу за допомогою мовних способів та перш за все засобів вираження знань про неї [20]. Концептуальна картина світу фокусує знання про навколишній світ і є базою для виникнення мовної картини світу. Натомість, мовна картина світу вербалізує ці знання, досвід народу через систему мовних знаків.

У мовній картині світу простежується своєрідність репрезентації світу [10, 129-144]. Мова слугує для вираження й пояснення картини світу, проте не пасивно віддзеркалює дійсність, а відображає й витлумачує її завдяки знаковому способу.

До складових картини світу відносять слова [13], морфеми [17], формативи [11], засоби зв'язку між реченнями [10], синтаксичні конструкції [4], фразеологізми [1], а також стійкі висловлювання [19]. Як стверджують дослідники (В. М. Верещагін і В. Г. Костомаров [3], Д. О. Добровольський [5], Ю. П. Солодуб [17], В. М. Телія [19], Т. З. Черданцева [22]), саме фразеологія виступає найбільш специфічною, національно-самобутньою складовою мовної картини світу. Так, фразеологічний фонд, як зауважує Ф. М. Белозерова, це не лише мовна, але й культурно-історична скарбниця кожного народу [1, 117], в якій найяскравіше відображається національний спосіб світосприйняття.

Це ще раз підтверджує той факт, що мова є дзеркалом ментальності народу (О. Потебня [14], В. Гумбольдт [4], Б. Цимбалистий [21], Н. Телія [19] та ін.). На нашу думку, в першу чергу це стосується стійких висловлювань, які живуть у мові, не змінюючись віками, і закріплюють у своїй семантичній структурі досвід сприйняття певних життєвих ситуацій людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У рамках досліджуваної проблеми на особливу увагу заслуговують ті праці, в яких вивчаються зв'язки між концептуальною та мовною картиною світу (Ю. М. Караулов [7], З. Д. Попова [13], Є. М. Верещагін і В. Г. Костомаров [3]).

За класифікацією О. П. Шептуліна, у концептуальній картині світу можна виділити вісім найістотніших категорій пізнання: буття, простір, час, рух, окреме, якість, кількість, відношення [23, 29-43]. Із наведених вище категорій для подальшого дослідження зупиняємося на останній. Відношення – одна з форм, необхідний момент загального взаємозв'язку всіх об'єктів, явищ, процесів у природі, суспільстві й мисленні. У змісті

категорії відношення суттєвими є такі загальні поняття: види відношень, взаємозв'язок, зумовленість, співвіднесеність, відповідність, подібність, класифікаційні ознаки, цілісність, оцінка тощо [23, 29-43].

Всі ці зазначені понятійні категорії відображаються у мовній картині світу, яка виражає й пояснює картину світу людини, висвітлюючи риси самої людини та її культури. У семантиці мови можна спостерігати відображення не лише загального унікального компонента культур, а й своєрідність культури кожного окремого народу.

Мета статті – з'ясувати екстралінгвальні та інтралінгвальні фактори творення національно-мовної картини світу та характер її відбиття у стійких висловлюваннях.

Завдання:

- зіставити поняттєве поле національно-мовної та концептуальної картин світу;
- визначити місце стійких висловлювань у національно-мовній та концептуальній картині світу;
- охарактеризувати стійкі висловлювання як джерела лінгвокультурних даних;
- розкрити мотиваційну основу стійких висловлювань.

Наукові результати. Концептуальна і мовна картини світу тісно пов'язані з реальністю, що оточує людину. Перша постійно розширюється в процесі безперервного пізнання людиною світу. Натомість поглиблюється і мовна картина світу, фіксуючи певні доповнення, зміни, уточнення.

Концептуальна картина світу – феномен, складніший порівняно з мовною картиною світу [2, 13-14], оскільки не всі знання відображаються за допомогою мови і не всі інформаційні дані можуть бути пропущені крізь мовні форми. Пояснюємо це тим, що в її творенні бере участь як вербальне, так і невербальне мислення.

Мова позначає елементи концептуальної картини світу, створюючи слова та засоби зв'язку між словами і реченнями. Завдяки мові, відмічає В. Д. Ужченко, окремі знання стають надбанням, колективним досвідом. Тож, мова посідає головне місце серед національно-специфічних компонентів культури і є каналом трансляції етнокультурної інформації [20, 27-35].

Як зазначає С. І. Равлюк, “мова є продуктом розумової діяльності та мовленнєвої творчості людини” [16, 2]. Вона об'єднує народ в етнокультурну духовну цілісність, поєднує сучасний досвід і пам'ять, гармоніює взаємини між людьми, суспільством, природою, традиціями, заповідями поколінь. Пізнаючи навколишній світ, людина намагається визначити цінність предметів, явищ, законів природи та суспільства для свого буття.

Мова, змінюючись на кожному історичному етапі розвитку суспільства, поповнюється новими лексичними та фразеологічними одиницями, які відображають оцінне ставлення людини до реальної дійсності. Найяскравіше специфіка та самобутність менталітету, цінностей та уявлень певного етносу відображається у фразеології. На думку С.І. Равлюка, фразеологія є “квінтесенцією національного обличчя, містить у собі велику силу експресії та емоційної наснаги” [16, 2].

“Фразеологічний склад мови, – пише В. А. Маслова, – це дзеркало, в якому лінгвокультурна спільнота ідентифікує свою національну самосвідомість; фразеологізми – це своєрідні мікросвіти, які включають в себе і моральний закон, і здоровий глузд, що виражаються в короткому вислові, який заповідали пращури в керівництво своїм нащадкам ” [11, 40].

Тож, фразеологія відображає картину світу, яка лежить в основі актів світосприйняття і складається з уявлень, понять та оцінок, існує у вигляді різних мовленнєвих творів [20, 13-15].

Оскільки стійкі висловлювання є національно-специфічними одиницями мови, що акумулюють культурний потенціал народу, то це дозволяє припустити, що план їх змісту містить деякий особливий компонент, який умовно може бути визначений як національно-культурний [8, 2]. Стійкі висловлювання різних мов, вважають Ф. М. Белозерова [1], В. А. Маслова [11], Т. З. Черданцева [22], Н. Д. Петрова [12], Д. О. Добровольський [5], відображають традиції, звичаї, реалії, що зумовлює їх національно-культурну семантику.

Стійкі висловлювання є демонстрантами національного характеру, прямим відтворенням об'єктивної дійсності на різних етапах історичного розвитку народу. Ці найвиразніші фрагменти мовної картини світу дотепно змальовують життя, етнічний побут народу, його матеріальну та духовну культуру, його вірування та своєрідність традицій, таким чином відображаючи результати пізнання світу та багатовіковий досвід всього людства та окремого етносу.

Питання національно-культурної семантики стійких висловлювань розглядалися у працях О. О. Потебні [14], В. М. Верещагіна і В. Г. Костомарова [3], Л. К. Жукової [6], В. А. Маслової [11] та інших. Існує два підходи до розуміння поняття "національно-культурна семантика". Перший полягає в тлумаченні поняття національно-культурна семантика певного явища даної мови відносно іншої мови. Такий підхід можна назвати порівняльним. Важливо відмітити, що культурно значимими виявляються не всі міжмовні відмінності, а лише ті з них, які є не випадковими і мають культурно зумовлені причини і/або культурно значимі наслідки [22, 58-71]. Згідно з другим підходом, специфічними визнаються всі фактори однієї мови відносно іншої, якщо вони є нетривіальними з точки зору національної культури. Таким чином, національно-культурна семантика фразеологізмів виявляється в можливості інтерпретувати їх значення в категоріях культури, яка визнається національною [12, 39].

"Сприйняття світу і його "об'ярличування" знаходиться під впливом стереотипів буденної свідомості, її еталони тяжіють над формуванням мовної картини оточуючої дійсності, і тоді система асоціативних конотацій даної мови являє собою специфічну сполуку загального і окремого, що відрізняє цю мову від інших мов і визначає її національну специфіку" [6, 87].

Головна інформація, на думку Н. А. Князевої і Є. А. Єрмашової [8], пов'язана з культурою, вміщена у внутрішній формі стійких висловлювань, яка наділена образно-емотивною основою. І закладено це або прямо (в денотаті) або опосередковано (через співвіднесеність асоціативно-образної основи з еталонами, символами, стереотипами національної культури). Саме фразеологічний образ найчастіше зберігає національну специфіку поняття, що входить у зміст категорії пізнання. Таким чином, ідеографічний ряд є ступінню класифікації, на якій логіка мовного членування семантичного континууму виступає не просто як попередня інтуїтивна основа, орієнтир в процесі систематизації людиною уявлення про об'єктивну дійсність, але й як самостійний фактор мовного членування уявлень людини про об'єктивну дійсність.

Ю. Ф. Прадід вважає, що "такі мовні одиниці можуть репрезентувати найрізноманітніші сфери буття ... народів, їх історію, народні звичаї і обряди, відображати національні особливості своїм фразеологічним значенням, окремими компонентами, своїми прототипами – генетично вільними словосполученнями ... У їхній семантиці яскраво простежується національний колорит" [15, 2].

Національний характер стійких висловлювань яскраво представлений у безеквівалентній фразеології, що пояснюється існуванням у кожного народу власних поглядів на питання суспільного устрою, людину, риси її характеру, моральні характеристики [15].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Висловлені вище міркування дозволяють зробити такі висновки. Концептуальна картина світу у різних народів не є однаковою [3], що зумовлює дослідження національної асоціативності, яка закріплена в різних мовах. Погоджуємось із Л. В. Щербою, який зазначав: “Світ, даний у нашому безпосередньому досвіді, залишаючись тим самим, сприймається неоднаково в різних мовах, навіть у тих, на яких розмовляють народи, що являють собою певну єдність з точки зору культури” [24, 69].

Стійкі висловлювання – це такі мовні одиниці, які відображають національні особливості своїм фразеологічним значенням, окремими компонентами, прототипами – генетично вільними словосполученнями. Національно-культурна семантика стійких висловлювань відображає особливості національних культур, звичаїв, дає можливість отримати якомога повніше уявлення про багатовікову історію народів. Стійкі висловлювання відбивають фрагмент ідеографічного мікрополя оцінки, що є складовою ідеографічного поля відношення. Значення стійких висловлювань поєднує у собі відтворення певного фрагмента дійсності та ставлення мовців до нього, відповідно оцінка є його невід’ємною складовою частиною. Стійкі висловлювання найкраще відбивають асоціативну базу мовців при вираженні оцінки.

Поняття національно-культурна семантика є коректним у порівняльному аспекті. Утім, культурно значимими вважаються не всі міжмовні відмінності, а лише ті, які є не випадковими і мають культурно зумовлені причини. Спираючись на порівняльні праці з фразеології Ю. Ф. Прадіда [15], М. Н. Сисоевої [18], Н. А. Князевої, Є. О. Єрмашової [8] та ін., у подальших наукових працях намагатимемось розв’язати проблеми співвідношення концептуальної та мовної картин світу на прикладі стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах. Контрастивний аналіз стійких висловлювань у художніх текстах сприятиме виявленню суттєвих ознак фразеологічних фондів англійської та української мов, окресленню закономірностей відображення у мовній системі різнобарвних екстралінгвістичних факторів, пов’язаних із культурою та історією народів різних мов.

Використана література:

1. Белозерова Ф. М. Фразеологические единицы как носители национально-культурной информации // Семантические и стилистические преобразования в лексике и фразеологии современного английского языка. Межвуз. сб. науч. тр. – М.: МГПИ, 1987. – С. 116-123.
2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 348 с.
3. Верещагин В.М., Костомаров В.Г. Национально-культурная семантика русских фразеологизмов // Словари и лингвострановедение. – М., 1982. – С. 89-98.
4. Гумбольдт В. фон. Характер языка и характер народа // Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985. – С. 370-381.
5. Добровольский Д.О. Национально-культурная специфика во фразеологии (II) // Вопр. языкознания. – 1998. – №6. – С. 48-57.
6. Жукова Л.К., Стрембицкая Н.С. Специфика функционирования знаковых американских реалий в системе языка и речи // Культура народов Причерноморья. – М., 2002. – № 29. – С. 87-91.
7. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография. – М., 1976. – С. 13-33.
8. Князева Н.А., Ермашева Е.А. Некоторые аспекты проявления национально-культурной специфики во фразеологической номинации. – [http://www.crimea.edu/tnu/magazine/culture/culture 29/index.htm](http://www.crimea.edu/tnu/magazine/culture/culture%2029/index.htm)
9. Ларін Б.О. Про народну фразеологію // Укр. мова в шк. – К., 1959. – № 5. – С. 30-36.
10. Лисиченко Л. Мовна картина світу та її рівні // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 6. – С. 129-140.
11. Маслова В.А. Роль коннотации в отображении национальной языковой картины мира // Национально-

- культурный компонент в тексте и в языке: Тез. докл. Междунар. науч. конф. 5 – 7 окт.: В 2 ч. – Мн.: Университетская, 1994. – Ч. 1. – С. 39-40.
12. *Петрова Н.Д.* Англійські фразеологічні одиниці з національно-культурологічним компонентом // *Іноземна філологія*. – К., 1997. – № 110. – С. 31-48.
  13. *Попова З.Д.* Язык и национальная картина мира / З.Д.Попова, И. А. Стернин. – Воронеж, 2002. – 59 с.
  14. *Потебня А.А.* Мысль и язык. – К.: Синто, 1993. – 190 с.
  15. *Прадід Ю.Ф.* Національно-культурні особливості українських і англійських фразеологічних одиниць. – [http://www.crimea.edu/tnu/magazine/culture/culture 19/index.htm](http://www.crimea.edu/tnu/magazine/culture/culture%2019/index.htm)
  16. *Равлюк С.І.* Специфіка реалізації категорії оцінки у фразеології сучасної української художньої публіцистики. – [http://www.crimea.edu/tnu/magazine/culture/culture 32/index.htm](http://www.crimea.edu/tnu/magazine/culture/culture%2032/index.htm)
  17. *Солодуб Ю.П.* Национальная специфика и универсальные средства фразеологии как объект лингвистического исследования // *Филологические науки*. – М., 1990. – № 6. – С. 55–65.
  18. *Сысоева М.Н.* Особенности фразеологической микросистемы “эмоции человека” в украинском и английском языках. – [http://www.crimea.edu/tnu/magazine/culture/culture 13/index.htm](http://www.crimea.edu/tnu/magazine/culture/culture%2013/index.htm)
  19. *Телия В.Н.* Культурологический компонент фразеологии (к проблеме культурно-национального миропонимания) // *Язык и культура*. II Международная научная конференция. Тезисы. – К.: Библиотека журнала Collegium, 1993. – Ч.1. – С. 69-70.
  20. *Ужченко Д.В.* Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Луг. держ. пед. ун-т. ім.Т.Шевченка. – Луганськ, 2000. – 248 с.
  21. *Цимбалістий Б.* Родина і душа народу // *Українська душа*. – К.: Фенікс, 1992. – С. 66-96.
  22. *Черданцева Т.З.* Идиоматика и культура (постановка вопроса) // *Вопросы языкознания*. – М., 1996. – №1. – С. 58-70.
  23. *Шептулин А.П.* Диалектический метод познания. – М.: Политиздат, 1983. – С. 29-43.
  24. *Щерба Л.В.* Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука, 1974. – 428 с.

Дорда С.В.
Национальная академия
банковского дела Украины

ОСОЗНАНИЕ НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЙ СПЕЦИФИКИ В ПРОЦЕССЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Постоянно расширяющийся процесс международного сотрудничества – профессионального, научно-технического, торгово-экономического, культурного, личностного – предполагает обмен информацией и общение между представителями разных культур. Коммуникация входит в нашу жизнь в новом и широком смысле этого слова, связанном с термином “коммуникация”, но не тождественным ему. Благодаря масс-медиа возникло новое культурное пространство, оказывающее огромное влияние на общественное сознание. “Культурный мир” не только резко расширился, но и преобразился. Коммуникация между культурами, став новой реальностью, соединяет и разрушает национальные традиции, создавая традицию “интеркультуры”. Взаимосвязь культуры, общества и речевой деятельности его членов неоднократно отмечалась исследователями [5; 9; 14; 23; 24; 25 и др.], подчеркивавшими, что лингвистическая теория не может ограничиваться только лишь изучением лингвистического кода и игнорировать особенности общего социального поведения его носителей. Все это говорит об **актуальности** осознания национально-культурной специфики в процессе межкультурной коммуникации. **Целью** данной статьи является исследование следующих вопросов: в каких сферах культуры следует искать ее специфику; каково место и значение языка в национальной специфике культур.

Чтобы ответить на эти вопросы необходимо дать определение понятия культура. В трактовке понятия “культура” существуют значительные различия. Выделяются два